

Торогельдиева А.Б.

**КЫРГЫЗСТАНДА ПЕНСИЯЛЫК ТУТУМДУ
ӨНУКТУРУУНУН ЖАНА МОДЕРНИЗАЦИЯЛООНУН
НЕГИЗГИ КӨЙГӨЙЛӨРҮ ЖӨНҮНДӨ**

Торогельдиева А.Б.

**ОБ ОСНОВНЫХ ПРОБЛЕМАХ РАЗВИТИЯ
И МОДЕРНИЗАЦИИ ПЕНСИОННОЙ СИСТЕМЫ
В КЫРГЫЗСТАНЕ**

A.B. Torogeldieva

**ON THE MAIN PROBLEMS OF
DEVELOPMENT AND MODERNIZATION OF THE
PENSION SYSTEM IN KYRGYZSTAN**

УДК: 338.336.43/368 (575.2)

Бул макала Кыргызстандагы пенсиялык тутумду өркүндөтүү жана модернизациялоо маселелерине арналган. Пенсия менен камсыздоо, социалдык маанисине байланыштуу, өлкөнүн экономикалык, коомдук жана саясий турмушунда, ошондой эле мамлекеттин финансылык жана бюджеттик чөйрөсүндө чоң ролду ойнойт. Пенсиялык тутум эмгек рыногунун абалы жана эмгек акы тутуму, салык жана каржы тутумдары, ошондой эле жалпысынан өлкөдөгү демографиялык жана социалдык-экономикалык кырдаал менен органикалык байланышта. Кыргыз Республикасынын калкынын түзүмүндө пенсионерлер салыштырмалуу аз үлүштү түзөт - болжол менен 565 миң адам же өлкөнүн жалпы калкынын 10% түзөт. Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитетинин маалыматы боюнча, пенсиянын орточо узактыгы эркектер үчүн 13,5 жыл, аялдар үчүн 21 жыл. Жана ушул жашоонун жылдарын татыктуу өткөрүү керек. Демек, татыктуу пенсия менен камсыз кылуу көйгөйү азыркы Кыргыз Республикасы үчүн эң курч маселелердин бири. Акыркы жылдары жүргүзүлгөн реформалардын жүрүшүндө бирдиктүү, инсансыз жана теңдештирүүчү тутум социалдык камсыздандыруу принциптерине негизделген кеңири, персоналдаштырылган жана көп деңгээлдүү пенсиялык тутумга алмаштырылды.

Негизги сөздөр: пенсиялык фонд, социалдык фонд, социалдык камсыздандыруу, пенсиялык камсыздоо, материалдык колдоо, кепилдик, тилектештик тутуму, топтоо тутуму, киреше, эмгек стажы.

Данная статья посвящена вопросам совершенствования и модернизации пенсионной системы в Кыргызстане. Пенсионное обеспечение в силу своей социальной значимости играет огромную роль в экономической, общественно-политической жизни страны и в финансово-бюджетной сфере государства. Пенсионная система органично связана с состоянием рынка труда и системой оплаты труда, налоговой и финансовой системами, а также в целом с демографической и социально-экономической ситуацией в стра-

не. В структуре населения Кыргызской Республики пенсионеры составляют сравнительно небольшую долю - их около 565 тыс. человек или 10% от общего населения страны. По данным Национального статистического комитета Кыргызской Республики средняя продолжительность пребывания на пенсии составляет для мужчин - 13,5 лет, для женщин - 21 лет. И эти годы жизни должны быть достойно прожиты. Поэтому проблема достойного пенсионного обеспечения является одной из острейших для современной Кыргызской Республики. В процессе проведенных в последние годы реформ на смену единой, обезличенной и уравнительной системы пришла разветвленная персоналифицированная и многоуровневая пенсионная система, построенная на принципах социального страхования.

Ключевые слова: пенсионный фонд, социальный фонд, социальное страхование, пенсионное обеспечение, материальная поддержка, гарантия, солидарная система, накопительная система, доход, стаж, дифференциация.

This article is devoted to the issues of improving and modernizing the pension system in Kyrgyzstan. Pension provision, due to its social significance, plays a huge role in the economic, social and political life of the country and in the financial and budgetary sphere of the state. The pension system is organically linked with the state of the labor market and the wage system, tax and financial systems, as well as with the demographic and socio-economic situation in the country in general. In the structure of the population of the Kyrgyz Republic, pensioners make up a relatively small share - there are about 565 thousand people or 10% of the total population of the country. According to the National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic, the average length of retirement is 13.5 years for men and 21 years for women. And these years of life must be lived with dignity. Therefore, the problem of decent pension provision is one of the most acute for the modern Kyrgyz Republic. In the process of reforms carried out in recent years, a unified, impersonal and equalizing system has been replaced by an extensive, personalized and multi-level pension system built on the principles of social insurance.

Key words: pension fund, social fund, social insurance, pension provision, material support, guarantee, solidarity system, accumulation system, income, length of service,

Мамлекеттик пенсияны шайкеш жана жетиштүү өлчөмдө камсыз кылуу көйгөйү көптөгөн ондогон жылдардан бери социалдык стабилдүүлүктүн жана мамлекеттик экономикада өндүрүмдүүлүктүн өсүшүнө өбөлгө түзүүчү факторлордун ортосундагы тең салмактуулукту издеп жүргөн экономисттердин да, саясатчылардын да башын оорутуп келет. Өткөн кылымдын 90-жылдарында СССР кулагандан кийин, Кыргыз Республикасы дээрлик бардык мурдагы Советтер Союзунун республикалары баштан кечирген көйгөйлөргө окшош көптөгөн көйгөйлөргө туш болгон. Бул көйгөйлөрдүн бардыгы биздин командалык-административдик экономикалык өткөн мезгилден, ири мамлекеттин экономикасы борборлоштурулуп пландаштырылып жатканда, анын субъекттеринин бири-бирине болгон чоң өз ара көз карандылыгы жана бири-бирин толуктап туруусу болгон. Кыргыз Республикасы, башка бардык мурдагы союздук республикалар сыяктуу эле, пайда болгон көйгөйлөрдү, атап айтканда, Совет мезгилине салыштырмалуу кескин төмөндөгөн пенсия менен камсыз кылуу деңгээлин чечүү үчүн өз алдынча чечим табышы керек болчу.

«Кыргыз Республикасында пенсиялык камсыздоо жаатындагы реформалардын биринчи этаптары башталгандан бери көп убакыт өттү. Бирок, бул жаатта азыраак көйгөйлөр бар деп айтууга болбойт, буга чейин жүргүзүлгөн пенсиялык реформанын бардык этаптары негизинен негизделген. Бир гана суроо, айрым кадамдар эрте, кээ бирлери кечиккен, эң башкысы, жалпы улуттук экономикалык саясат менен эч кандай келишим болгон эмес. Мунун бардыгы, өз кезегинде, пенсиялык реформанын жүрүшүндө бир катар көйгөйлөрдү жаратып, натыйжада анын натыйжаларына таасирин тийгизбей койгон жок. Заманбап пенсиялык тутум толугу менен азыркы формасында кыйла прогрессивдүү жана туура структурага ээ, бирок, ушул тутумдун айрым элементтери азыркы формада жашай албагандыктан, бүтүндөй система жабыркайт. Ошондой эле, бул пенсиялык тутумдун натыйжалуулугуна жана адилеттүүлүгүнө ишенбеген, демек, мамлекеттик пенсиялык камсыздандыруу тутумунун алкагында келечекте өздөрүн карыганда татыктуу тейлөө менен камсыз кыла албаган жарандар» [1, 94-б.]. Камсыздандыруу төгүмдөрүн төлөөчүлөрдүн жана пенсия алуучулардын санынын реалдуу катышы буга чейин эле чоң тынчсызданууну жараткан жана келечекте тышкы миграциянын өсүп жаткандыгын жана биздин жарандардын масштабдуу масштабда (Россия, Казакстан Республикасы ж.б.) башка өлкөлөрдүн жарандыгын алышын эске алганда,

бул коэффициент күмөн оң жагына өзгөртүү керекпи. Россиянын Федералдык миграция кызматынын маалыматы боюнча, буга чейин 500 миңге жакын Кыргыз Республикасынын жарандары Россия Федерациясынын жарандыгын алышкан. Биздин жарандардын башка өлкөлөрдүн жарандыгын алышы, биздин оюбузча, Кыргыз Республикасынын пенсиялык камсыздандыруу тутумуна тийгизген таасири жагынан терс мааниге ээ жана оң натыйжа берет. Бир жагынан, республикадан келген жумушчу күчүнүн азайышынын натыйжасында, тутумдан түшкөн кирешелердин жоготуусу бар, бирок ошол эле учурда, Кыргыз Республикасынын келечектеги пенсионерлер алдындагы пенсиялык милдеттенмелеринин көлөмү көбөйбөйт, анткени башка мамлекет алар боюнча пенсия төлөө милдетин өзүнө алат. Иш жүзүндө Россиянын жарандыгын алган жана буга чейин пенсияга чыккан же Россиянын пенсиялык мыйзамдарына ылайык пенсиялык укуктарын гана каттоодо турган жарандарыбыз Россиядан которуу жолу менен пенсия алып, Кыргыз Республикасында иш жүзүндө жашап жаткан учурлар көп кездешет.

«Кыргыз Республикасы негизинен агрардык өлкө болгон жана бойдон калууда, жана мамлекеттин экономикалык түзүмүндө агрардыктардын үлүшүн өнөр жай секторунун үлүшүн көбөйтүү багытында тез арада өзгөртүү келечеги жок. Кыргыз Республикасында жалпы калктын 65% айыл жеринде жашайт жана өлкөнүн жалпы экономикалык активдүү калкынын 35% га жакыны айыл чарба тармагында эмгектенет. Башкача айтканда, Кыргыз Республикасынын экономикалык активдүү калкынын үчтөн биринен көбү, өлкөдө иштеп жаткан социалдык камсыздоо механизмдерин эске алганда, эртеңки кедей пенсионерлер. Юридикалык жакты түзбөстөн дыйкан (фермер) чарбалары үчүн камсыздандыруу төгүмдөрүнүн ставкасы учурдагы жыл үчүн жер салыгынын базалык ставкасы менен белгиленет. Башкача айтканда, бюджеттик кызматкер мамлекеттик пенсиялык камсыздандыруу тутумуна жылына орто эсеп менен 25000 сомдон төгүм төлөсө, анда айылдык өндүрүүчү жылына орто эсеп менен 1500-2500 сом гана төлөйт. Калыс эмес экендиги айдан ачык, андыктан келечекте пенсиянын өлчөмү төгүмдөргө ылайык төлөнүп берилет. Жакында эле каржыланган компоненттин алкагында айыл чарба өндүрүүчүлөрүнүн позициясы анчалык деле өзгөрбөй турганы айдан ачык» [2, 57-б.]. Ошол эле учурда, айылдык товар өндүрүүчүлөрдү мамлекеттик пенсиялык камсыздандыруу менен камтуу көйгөйү жогорку тарифтик пландарды орнотуу менен гана чечилүүдө.

Экономикалык көз караштан алганда, кирешелерди, анын ичинде дыйкандар жана дыйкан эместер

тарабынан алынган киреше боюнча камсыздандыруу төгүмдөрүн салыштыруу туура эмес. Айылдык товар өндүрүүчүлөрдүн кирешелеринин өзгөчөлүгүнө байланыштуу, алардын экономиканын башка тармактарындагы кирешелерге салыштырмалуу салыштырмалуу туруксуздугу жана туруксуздугу жана алардын айыл чарбасына тикелей же кыйыр түрдө таасир этүүчү көптөгөн факторлорго көбүрөөк көз карандылыгы, алардын пенсиялык тутумга катышуусун аныктоодо таптакыр башкача мамиле талап кылынат. Балким, ошондуктан Кыргыз Республикасы эң аз каршылык көрсөтүү жолуна түшүп, жер салыгынын базалык ставкасынын деңгээлинде дыйкандар үчүн камсыздандыруу төгүмдөрүнүн туруктуу ставкасын белгилеген. Бирок иш жүзүндө негизинен бир же бир нече тууган үй бүлөлөрдүн мүчөлөрүнөн турган жумушчулардан турган чарба бүгүнкү күндө айыл чарба багытындагы жерлердин түрүнө жана көлөмүнө жараша жер салыгынын базалык ставкасы боюнча камсыздандыруу төгүмдөрүн төлөйт. Андан ары, төлөнгөн камсыздандыруу төгүмүнүн суммасы ушул чарбанын ар бир жумушчусунун жеке камсыздандыруу эсептерине бөлүштүрүлүп, натыйжада, ошол эле ар кандай аз өлчөмдө, пенсия келечекте төлөнүп берилет.

Ушундай эле көйгөйлөр өзүн-өзү иштеген жарандарды мамлекеттик пенсиялык камсыздандыруу тутуму менен камтууда дагы бар, алардын көпчүлүгү бүгүнкү күндө ошол эле минималдуу минималды төлөбөйт, ал тургай Социалдык Фондго камсыздандыруу төгүмдөрүн төлөөдөн качышат. Бирок, эгерде айылдык товар өндүрүүчүлөргө карата камсыздандыруу төгүмдөрүн төлөө көйгөйү тутумду болуп, мамлекеттен глобалдык программалык мамилени талап кылса, анда жеке ишкер жарандарды камтуу көйгөйү бир аз башкача мүнөзгө ээ. Жөнөкөй сөз менен айтканда, "... эгерде дыйкан Пенсиялык Фондуга ири өлчөмдөгү камсыздандыруу төгүмдөрүн төлөөнү кааласа, ал көп учурда аны жасай албайт, ал эми жеке ишкер жарандар пенсиялык камсыздандыруу боюнча пайыздардын төмөндүгүнөн жана маалымдуулугунан улам, камсыздандыруу төгүмдөрүн төлөөнү каалашпайт. Ошентип, Кыргыз Республикасынын экономикасы үчүн чоң мааниге ээ болгон Дордой жана Карасуу ири базарларында 60 миңден ашуун адам иштейт. Дүйнөлүк банктын изилдөөсүнө ылайык, 2018-жылы аталган базарлардагы жылдык жүгүртүү 5,7 миллиард АКШ долларына жеткен. Булар Кыргыз Республикасынын соода жана кызмат көрсөтүү чөйрөсүн чагылдырган эки гана ири базар, жана башка көптөгөн уюшкан жана стихиялуу базарлар, чекене мейкиндиги, бул жерде пенсиялык тутумдун камтылышы тигил же бул себептерден улам толук эмес» [3, 59-б.].

Азыркы Кыргыз Республикасынын эң курч көйгөйлөрүнүн бири - көмүскө бизнестин үлүшү. Чет өлкөлүк эксперттердин ар кандай расмий эсептөөлөрү боюнча, мамлекеттик экономикада көмүскө бизнестин салыштырма салмагы ИДПнын 35-40% түзөт; биздин оюбузча, бул деңгээл республикада бүгүнкү күндөгү көмүскө бизнестин чыныгы деңгээлинен бир аз төмөн.

Жогоруда айтылгандардын бардыгы, ошондой эле, албетте, Кыргыз Республикасындагы коррупциянын жогорку деңгээли, бардык экономикалык реформалардын, анын ичинде пенсиялык реформанын натыйжаларына чоң таасирин тийгизет. Пенсиялык реформа жолундагы эң чоң көйгөй, биздин оюбузча, ал мамлекеттик социалдык камсыздандыруу институттарынын масштабында гана жүзөгө ашырылып жатат. Албетте, Кыргыз Республикасынын Социалдык фонду мамлекеттик социалдык камсыздандырууга жооптуу мамлекеттик аткаруу органы болуп саналат, анын бардык мыйзамдык демилгелери Кыргыз Республикасынын Өкмөтү тарабынан каралып, Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши тарабынан бекитилет жана Кыргыз Республикасынын Президенти кол коет.

Бирок, пенсиялык реформа бир гана жооптуу аткаруу органынын, камсыздандыруу төгүмдөрүн төлөөчүнүн же пенсия алуучунун азап-кайгысы эмес. Бул көйгөй глобалдуу мүнөзгө ээ жана аны мамлекеттик деңгээлдеги экономикалык саясатты эске алуу менен чечүү керек, антпесе ал эч качан андан күткөн натыйжаларды бербейт. «Мамлекет пенсиялык тутумду каржылык түйшүк же пенсионерлерге таасир этүүчү кандайдыр бир социалдык рычаг деп эсептөөдөн баш тартып, акыры, аны кубаттуу экономикалык ресурс катары карашы керек, ал пенсия менен катар мамлекетке жана финансы-кредит мекемелерине тартууга жардам берет узак мөөнөттүү финансылык активдер. Социалдык фонд акыры бизнестен качуу жана көмүскө секторго өтүү стимулунан каржы базарларын өнүктүрүүгө жана натыйжада республиканын жарандарынын иш менен камсыз болушун жана кирешелерин жогорулатууга, демек, бүтүндөй мамлекеттик экономиканын өнүгүшүнө өбөлгө түзө турган финансылык жана социалдык институтка айланышы керек» [4, 173-б.]. Бүгүнкү күндө Кыргыз Республикасында пенсиялык реформаны ишке ашыруу жолундагы жогоруда айтылган көйгөйлөрдүн бардыгы актуалдуу жана актуалдуу бойдон калууда жана булар негизги пункттар гана. Республикада пенсиялык реформаларды жүзөгө ашырууда, ошондой эле саясий, демографиялык жана оперативдик мүнөздөгү тобокелчиликтер бар, аларды чечүү жүрүп жаткан пенсиялык реформада ийгиликке жетүү жолундагы кечиктирилгис милдет.

Литература:

1. Мусакожоев Ш. Современные проблемы экономики [Текст]: Сборник научных трудов / Ш.Мусакожоев; Кыргызский экономический университет. - Бишкек: 2014. - 156 б.
2. Отчет Национального статистического комитета Кыргызской Республики. Сборник Нацстаткома КР. - Б.: 2011-2019 гг.
3. Арзыбаев А.А. Современная система учета и анализа эффективности использования капитала. / Монография. - Б.: Электронная библиотека, 2018. - 260 с.
4. Экономика Кыргызстана: Проблемы рационального использования природных ресурсов. / Отв. ред. акад. Т.Койчуев. - Бишкек: Илим, 2012. - 221 с. - (Серия изданий НАН КР по проблемам общественного развития суверенного Кыргызстана).